

1. زمینه‌های نهضت مشروطه را نام ببرید **جواب شماره ۱ - ۵**
2. یکی از دلایل نارضایتی مردم از حکومت قاجار چه بود؟
3. چه عواملی در دوره قاجار موجب غلبه استعمار بر مملکت را فراهم آورد؟

درس ۵

نهضت مشروطه ایران

نهضت مشروطه، جنبش سیاسی و اجتماعی گسترده و قدرتمندی بود که در زمان مظفرالدین شاه به وقوع پیوست. آرمان و هدف این نهضت این بود که آزادی، عدالت و استقلال از بیگانه را در کشور برقرار سازد. این مقطع مهم در تاریخ معاصر ایران، تأثیر عمیقی در زندگی سیاسی، اجتماعی و فرهنگی ایرانیان داشته است. در این درس، شما با زمینه‌ها، علل، آثار و پیامدهای سیاسی و اجتماعی نهضت مشروطه آشنا خواهید شد.

تهیه و تنظیم کبری باکویی دبیر ناحیه 2 ساری

زمینه‌های نهضت مشروطه

- 1- از دست رفتن بخش‌هایی از سرزمین ایران
- 2) یکی از دلایل نارضایتی مردم از حکومت قاجار، از دست رفتن بخش‌های بزرگی از سرزمین ایران بود. سرزمین‌های از دست رفته، مناطقی حاصلخیز و پررونق بودند که توسط دولت‌های استعمارگر انگلیس و روسیه، از ایران جدا شدند. **2** در درس سوم با آنها آشنا شدید.

فعالیت ۱

فکر کنیم و پاسخ دهیم

احساس ضعف، خودباختگی و حقارت ناشی از عهدنامه‌های استعماری چه نمود و ظهوری در هنر و فرهنگ جامعه ایران داشت؟ برای مشاهده نقشه سرزمین‌های جدا شده از ایران در دوره قاجار به صفحه ۴۲ همین کتاب مراجعه کنید.

۲- غلبه استعمار بر مملکت

- 3) ضعف حکومت قاجار در زمان گسترش استعمارگرهای اروپاییان و همچنین طمع ورزی و فساد مالی درباریان، زمینه سلطه بیگانگان بر مملکت را فراهم کرده بود. بارزترین نتیجه این وضعیت، امتیازهای متعددی بود که به خارجی‌ان داده می‌شد. علاوه بر آن قرض‌هایی که شاهان قاجار از کشورهای بیگانه می‌گرفتند موجب سلطه بیشتر استعمارگران بر مملکت شد. علاقه شاهان قاجار به مسافرت به اروپا، انگیزه و میزان دریافت وام از بیگانگان را افزایش داد. ناصرالدین شاه و مظفرالدین شاه قرض‌هایی از روس

1. چه عواملی در دوره قاجار احساسات ملی را جریحه دار کرده بود؟

2. زمینه های نهضت مشروطه استبداد دستگاه حاکم را شرح دهید

3. اندیشه سیاسی اسلام و فعالیت دینی عالمان چه نقشی در پیدایش اندیشه مشروطه خواهی داشت؟

و انگلیس دریافت کردند و به جای اینکه این پول را هزینه کارهای اساسی کنند آن را، خرج سفرهای خود به اروپا کردند.

4 (دادن امتیازات، گرفتن وام و اعمال حق کاپیتولاسیون که از عهدنامه ترکمانچای برقرار شد و همچنین دخالت های دولت های بیگانه در امور داخلی ایران احساسات ملی را جریحه دار کرده بود.)

3(4)

4. گسترش حرکت فکری به رهبری عالمان چه پیامدی به دنبال داشت؟

فعّالیت ۲

بحث و گفت و گو 5. پیروزی در نهضت تنباکو چه پیامدهایی داشت؟

با یکدیگر بحث و گفت و گو کنید که چرا مطالعه نهضت مشروطه در تاریخ معاصر ایران اهمیت دارد؟

۳- استبداد دستگاه حاکم

2

همان طور که در درس سوم اشاره شد، حکومت قاجار تشکیلات منسجم و کارآمد اداری نداشت و قدرت در دست شاه و اراده او متمرکز بود. مردم ایران هیچ گونه تضمینی برای حفظ جان و مال و ناموس خود در مقابل دستگاه استبدادی نداشتند.^۱ شاه و بستگانش هر کاری که مایل بودند، انجام می دادند و هر بلایی که می خواستند، بر سر مردم می آوردند. این وضع در ایالت ها (استان ها) بدتر از مرکز حکومت بود. مالیات های بسیار سنگین، فشار کمرشکنی را بر مردم تحمیل می کرد و بر نارضایتی ها می افزود.

2

3 (زمینه پیدایش حرکتی فکری به رهبری عالمان دینی فراهم شد.)

4 (گسترش این حرکت فکری موجب افزایش آگاهی مردم در

زمینه مسائل اعتقادی و دینی شد و باورهای مذهبی و فرهنگی

جامعه را در مقابل انحرافات فکری تقویت کرد.)

4

5 (این فعالیت ها، پیروزی در نهضت تنباکو بود که علاوه بر لغو

قرارداد توتون و تنباکو، قدرت و رهبری روحانیون شیعه را در

صحنه سیاسی کشور آشکار کرد و آسیب پذیری استبداد داخلی

و استعمار خارجی را در برابر اراده ملت نشان داد.)

5

فکری و اعتراض آمیز از دوره ناصرالدین شاه به دوره سلطنت

۴- مخالفت های مردم و علما با استبداد و استعمار

3

توجه مردم مسلمان ایران به آموزه های دین اسلام نظیر

امر به معروف و نهی از منکر، عدالت خواهی و لزوم دفع ظلم که

در آیات قرآن کریم و سیره معصومین به آن پرداخته شده است،

موجب می شد نسبت به این آموزه ها احساس تکلیف کنند.

از سوی دیگر مکتب شیعه قدرت مطلق سلاطین را نامشروع

۱- یک روز در بازگشت ناصرالدین شاه از زیارت حضرت عبدالعظیم (ع)، سربازهایی که پرداخت حقوقشان ماه ها عقب افتاده بود، می خواستند عریضه ای به شاه تقدیم کنند اما از طرف همراهان او، با ضرب و شتم پس رانده شدند. آنها نیز از شدت ناراحتی چند تکه سنگ به سوی نوکرهای شاه پرتاب کردند. یکی از این سنگ ها به کالسکه شاه خورد و اسب ها رمیدند. به دستور ناصرالدین شاه، سربازان شاکی را که ده نفر بودند، با دستان بسته به شهر آوردند و همگی آنها را در حضور او، با طناب خفه کردند. (ن. ک: شیخ الاسلامی، افزایش نفوذ روس و انگلیس در ایران، ص ۱۵).

1. اساس نهضت تحت رهبری روحانیون در زمان ناصرالدین شاه و مظفرالدین شاه قاجار بر چه پایه هایی استوار بود؟
 2. زمینه های ورود تفکر مشروطه خواهی به ایران به چه شکل های فراهم شد؟
 4. در دوره قاجار روزنامه های فارسی زبان چند دسته بودند؟
 5. در دوره قاجار روزنامه های داخلی چند دسته بودند نام ببرید
- مظفرالدین شاه منتقل شد و به تدریج به نهضتی عظیم به رهبری روحانیون تبدیل گردید که آیت الله سید محمد طباطبائی، آیت الله سید عبدالله بهبهانی و آیت الله شیخ فضل الله نوری در داخل 2 داشتند. ایران و مراجعی همچون آیت الله محمد کاظم خراسانی، آیت الله شیخ عبدالله مازندرانی و آیت الله حاج میرزا حسین فرزند میرزا خلیل تهرانی در نجف اشرف آن را رهبری می کردند. اساس این نهضت بر مبارزه با استعمار خارجی و استبداد داخلی و تلاش برای برقراری عدالت در مملکت قرار داشت، تا با ایجاد عدالت خانه و «دارالشورا» قدرت و اختیارات پادشاه و حکام را محدود و با اجرای قوانین اسلامی از لجام گسیختگی آنها جلوگیری کند. 1
- زمینه های ورود تفکر مشروطه خواهی به ایران، به شکل های مختلف نظیر اعزام دانشجو به خارج، سفرهای درباریان و سیاستمداران به خارج و مهاجرت برخی از ایرانیان به کشورهای مختلف فراهم شد. 2
- دست آورد معاشرت ها، مسافرت ها و مأموریت های مهاجران، دانشجویان، جهان گردان و دیپلمات های ایرانی که با کشورهای پیشرفته در تماس بودند. 3 از چه راه هایی به جامعه منتقل شد؟ از راه انتشار روزنامه ها و چاپ کتاب ها و در خلال نامه ها و سخنان آنان، به جامعه منتقل می شد. 3

الف) روزنامه ها

یکی از عواملی که در دوره قاجار سبب ایجاد تحولی بزرگ در مردم شد، انتشار روزنامه ها بود. 4 در آن زمان روزنامه های فارسی زبان دو دسته بودند: داخلی و خارجی. 5 روزنامه های داخلی خود به دو دسته روزنامه های «دولتی» و «غیردولتی» تقسیم می شدند. 5 در درس اول، با برخی از آنها آشنا شدید.

۵- ورود اندیشه های جدید

عصری که در آن، شاهان سلسله قاجار با خودکامگی بر مردم حکومت می کردند، دوران تحول های فکری و آزادی خواهی در قسمت هایی از جهان بود و در تعدادی از کشورها، حکومت «مشروطه» برقرار شده بود. از سال ۱۲۳۸ تا سال ۱۲۹۰ ش تعدادی از کشورهای اروپایی یا آسیایی به حکومت مشروطه

6. در آثار روشنفکران ایرانی در دوره قاجار به چه مسائلی توجه شده است؟

فعالیت ۳

7. سفرنامه میرزا صالح شیرازی حاوی چه مطالبی است؟

چرا برخی روزنامه های فارسی زبان در خارج از کشور چاپ می شد؟

8. سیاحت نامه ابراهیم بیگ اثر کیست و به چه مواردی اشاره می کند؟

از اندیشه های نوین غربی، به ویژه نظام حکومت مشروطه انگلیس، تعریف و تمجید کرده است. 7 سیاحت نامه ابراهیم بیگ اثر حاج زین العابدین مراغه ای، یکی دیگر از این آثار است. در این سفرنامه، اوضاع نابسامان کشور به زبان ساده بیان گردیده و در مقابل، از ویژگی های تمدن غرب ستایش شده است. 6

ب) آثار روشنفکران

۱- سفرنامه ها: اولین نشانه های اندیشه های نوین، در سفرنامه های عهد قاجار مشاهده می شود. 7 سفرنامه میرزا صالح شیرازی - از اولین دانشجویان اعزامی به خارج - از معروف ترین این آثار است. میرزا صالح شیرازی در سفرنامه خود به روشنی

6

1. معروف ترین آثاری که در پیدایش مشروطه خواهی موثر بودن را نام ببرید

2. ویژگی های بارز افکار و صاحبان کتابها و آثار دیگر چه بود؟

۲- کتابها و آثار دیگر¹ نوشته های میرزا ملکم خان، میرزایوسف خان مستشارالدوله، عبدالرحیم خان طالبوف و میرزا فتحعلی آخوندزاده معروف ترین آثاری هستند که در پیدایش مشروطه خواهی مؤثر بودند¹ پذیرش اندیشه های غربی و شیفتگی و خود باختگی بی چون و چرا در برابر فرهنگ بیگانه، از ویژگی های بارز افکار این افراد بود. آنان نهضت مشروطه طلبی مردم ایران را که بر مبنای عدالت خواهی و نفی استبداد و استعمار بود، با عقاید برخاسته از اندیشه های وارداتی و غربی خود درآمیختند.²

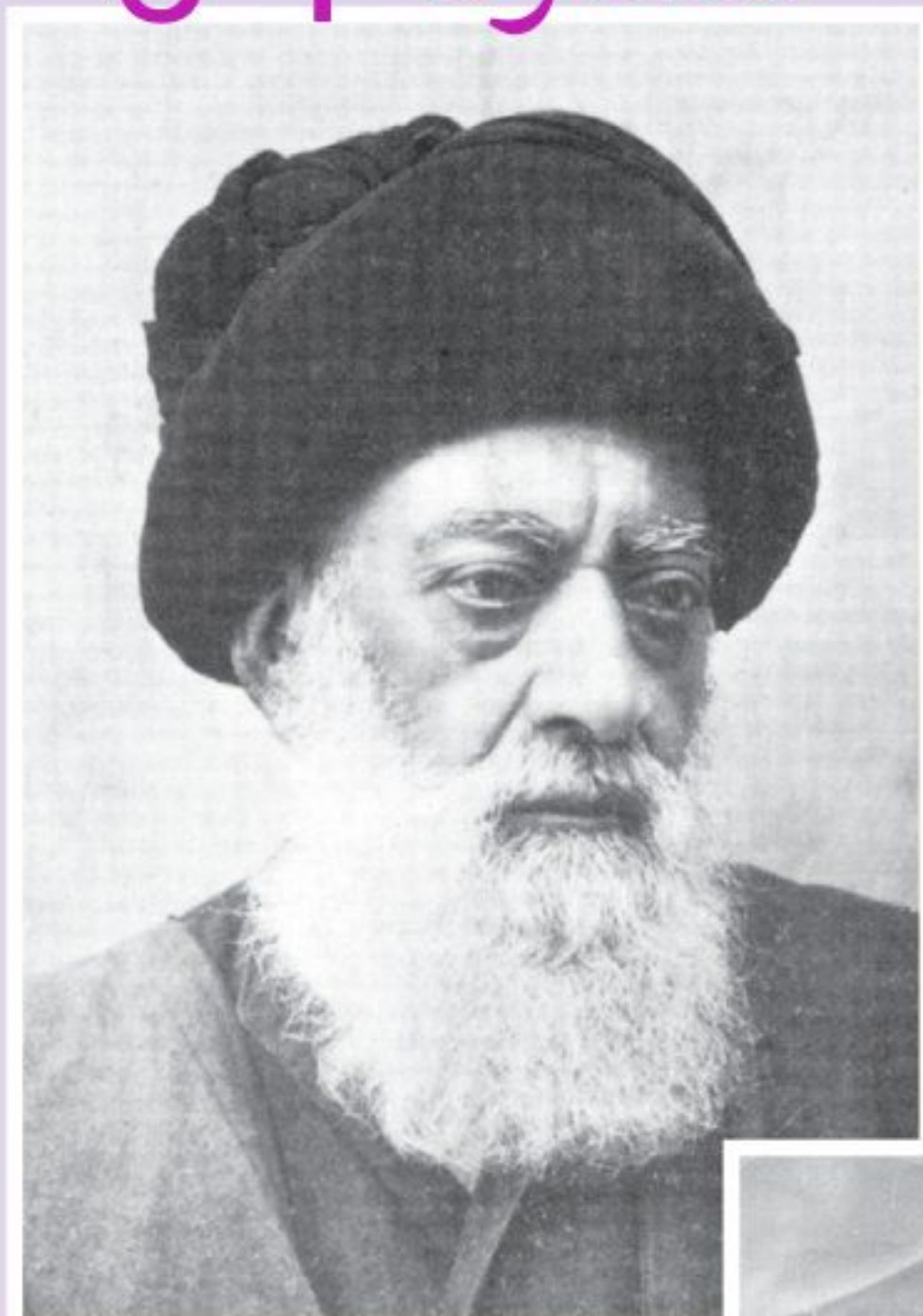
فعّالیت ۴

بخشی از نامه سید جمال الدین در ادامه آمده است. آن را بخوانید و درباره موضوعات اصلی مطرح شده در آن، گفت و گو کنید:

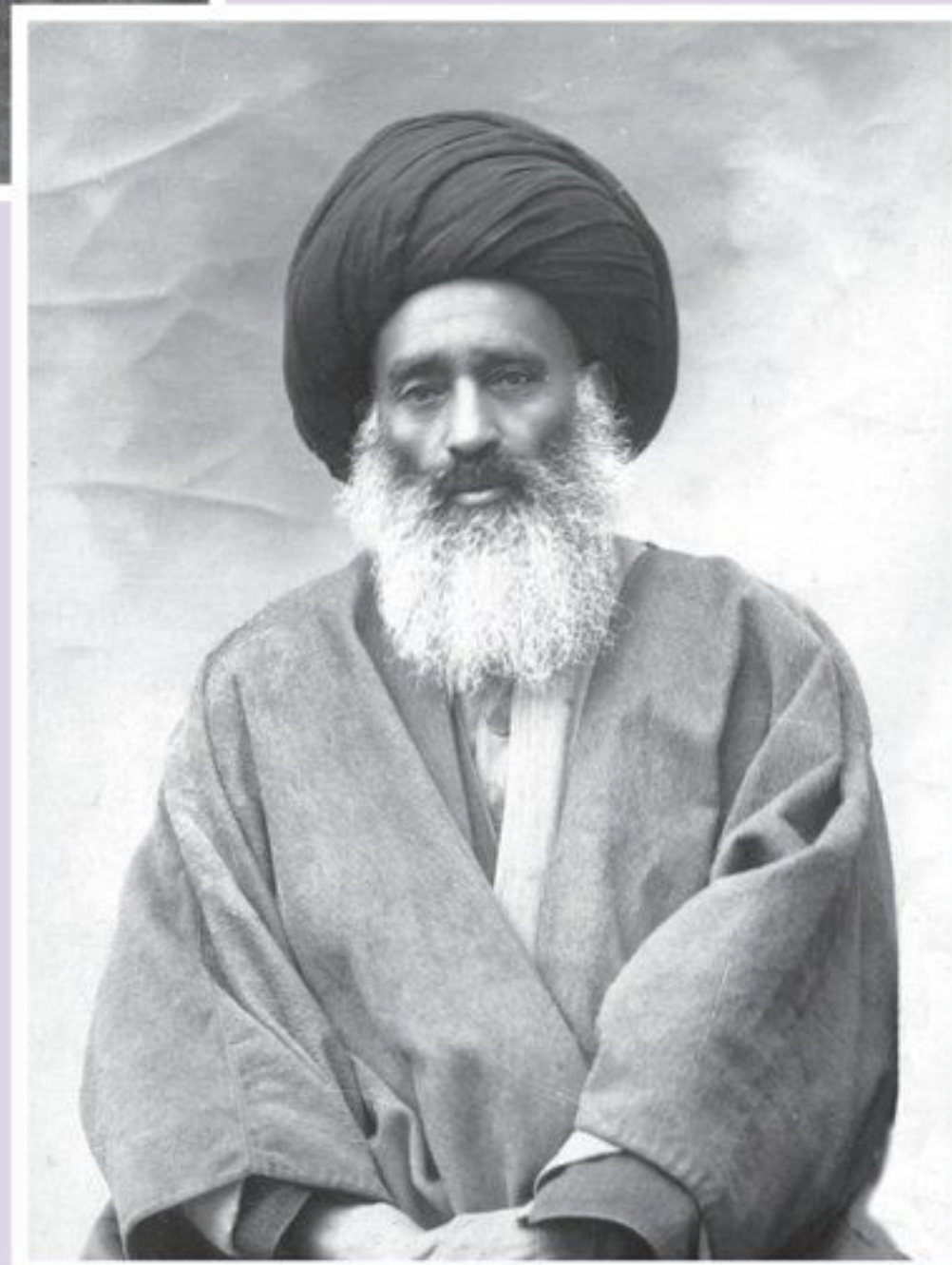
«من در موقعی این نامه را می نویسم که در زندان محبوسم، نه انتظار نجات دارم و نه امید حیات. حبسم برای آزادی انسان است و کشته می شوم برای زندگی قوم. ولی افسوس می خورم از اینکه کشت های خود را نذر ویدم، به آرزویی که داشتم کاملاً نائل نگردیدم. شمشیر شقاوت نگذاشت بیداری ملل مشرق را ببینم، دست جهالت فرصت نداد صدای آزادی را از حلقوم ملت های مشرق بشنوم. ای کاش من تمام بذر افکار خود را در مزرعه مستعد افکار ملت کاشته بودم. چه خوش بود بذرهای بارور مفید خود را در زمین شوره زار سلطنت، فاسد نمی نمودم. آنچه در آن مزرعه کاشتم به رشد رسید، هر چه در این زمین کویر غرس نمودم فاسد گردید. در این مدت هیچ یک از تکالیف خیر خواهانه من به گوش سلاطین مشرق فرو نرفت. همه را، شهوت و جهالت مانع از قبول گشت. امیدواری هایم به ایران بود، با هزاران وعده و وعید به ترکیا احضارم کردند، این نوع دست بسته و مقهورم نمودند. غافل از اینکه، صفحه روزگار حرف حق را ضبط می کند. باری، من از دوست گرامی خود خواهشمندم این آخرین نامه را به نظر دوستان عزیز و هم مسلک های ایرانی من برسانید و زبانی به آنها بگویید شما که میوه رسیده ایران هستید برای بیداری ایرانی دامن همت به کمر زنید، از حبس و قتال نترسید، از جهالت ایرانی خسته نشوید، از حرکات مذبحخانه سلاطین متوحش نگردید، با نهایت سرعت بکوشید، با کمال چالاکی کوشش کنید، طبیعت به شما یار است و خالق طبیعت مددکار. سیل تجدد به سرعت به طرف مشرق جاری است. بنیاد حکومت مطلقه و مستبد، منعدم شدنی است، شماها تا می توانید در خرابی اساس حکومت مطلقه و مستبد بکوشید نه به قلع و قمع اشخاص. شما تا توان دارید در نسخ [برداشتن] عاداتی که میان سعادت و ایرانی سدید گردیده، کوشش نمایید؛ نه در نیستی صاحبان عادات. هر گاه بخواهید به اشخاص مانع شوید وقت شما تلف می گردد. سعی کنید موانعی را که میانه الفت شما و سایر ملل واقع شده رفع نمایید. گول عوام فریبان را نخورید...»

(تاریخ بیداری ایرانیان، ج ۱، مقدمه مؤلف، صص ۶۷-۶۸ [با اندکی تصرف])

1. ناصرالدین شاه چه کسی را به جانشینی خود انتخاب کرد؟ و ویژگیهای شخصیتی او چگونه بود؟
2. مظفرالدین شاه چه کسی را به صدر اعظمی خود انتخاب کرد؟
3. چه عاملی در زمان مظفرالدین شاه بر نارضایتی ها افزود و کشور را در آستانه یک شورش سراسری قرار داد؟
4. مهمترین حوادثی که منجر به پیروزی نهضت مشروطه شد چه بود؟ شماره 1-5
5. ماجرای نوز بلژیکی را توضیح دهید

آیت الله طباطبایی

آیت الله بهبهانی

آغاز حرکت مردم علیه استبداد و پیروزی نهضت مشروطه

مظفرالدین شاه

در اواخر دوره سلطنت ناصرالدین شاه مردم رفته رفته اعتراض خود نسبت به حکومت قاجار را آشکار کردند. ترور ناصرالدین شاه، آخرین نمونه این نارضایتی عمومی بود. او پادشاهی خودکامه بود که در طی حکمرانی پنجاه ساله اش، با شیوه های استبدادی، از ابراز علنی انتقادهای مردم جلوگیری می کرد.¹ (جانشین او، مظفرالدین شاه، فردی سست عنصر، بی اراده و بیمار بود و توانایی سروسامان دادن به امور کشور را نداشت.)² مظفرالدین شاه، عین الدوله را که فردی مستبد بود، به عنوان صدراعظم انتخاب کرد و اداره مملکت را به او سپرد.³ مظفرالدین شاه نیز مانند پدرش، سه بار به اروپا سفر کرد. پیامد این سفرها، هزینه هایی سنگین بود که دولت با گرفتن وام از بیگانگان، آن را تأمین می کرد.

هم زمان، در روزنامه ها ماجراهایی از این سفرها درج می شد و خشم عمومی را برمی انگیزت. خشونت های عین الدوله و⁵ حاکمان ایالت ها، همراه با فقر عمومی و رکود شدید اقتصادی نیز، بر این نارضایتی ها می افزود و کشور را در آستانه یک شورش سراسری قرار می داد.³

محرم سال ۱۳۲۳ ق / فروردین ۱۲۸۴ ش مناسب ترین فرصت را برای اعتراض های مردمی فراهم کرد. روحانیون با استفاده از حضور مردم در مراسم عزاداری حضرت اباعبدالله الحسین (علیه السلام)، ضمن تکیه بر جنبه ستم ستیزی قیام آن حضرت، پیام عدالت خواهی را بین مردم تبلیغ می کردند. از این تاریخ تا ۱۴ جمادی الثانی ۱۳۲۴ ق / ۱۴ مرداد ۱۲۸۵ ش سلسله حوادثی رخ داد که سرانجام به پیروزی نهضت مشروطه انجامید. در ادامه با مهم ترین حوادثی که منجر به پیروزی این نهضت شد، آشنا می شوید.

۱- ماجرای نوز بلژیکی

یکی از حوادث شتاب دهنده جنبش مشروطیت ماجرای نوز بلژیکی بود. این واقعه واکنشی در برابر توهین به مقدسات مردم مسلمان ایران به شمار می رود که آغازگر یک جنبش عمومی شد. اروپاییانی که در تهران بودند، در مراسم سال نو محفلی می آراستند و در آن، با پوشیدن لباس های مختلف و زدن صورتک (ماسک) بر چهره، جشن بالماسکه برپا می کردند. در مراسم سال ۱۲۸۳ ش، مئیسو نوز بلژیکی که طبق قرارداد گمرکی ایران و روسیه (۱۲۸۰ ش) کارگزار روس ها در امور گمرک ایران بود، با لباس روحانیان و در حالی که قلیان به دست داشت، عکس گرفت. این عکس در محرم ۱۳۲۳ ق / ۱۲۸۳ ش در میان مردم عزادار پخش و موجب اعتراض مردم شد؛ زیرا بلژیکی ها که از سال ۱۳۱۵ ق / ۱۲۷۶ ش

1. رهبری حرکت مردم علیه ماجرای نوز بلژیکی بر عهده چه کسی بود؟ **بر عهده آیت الله بهبهانی**

2. همکاری آیت الله طباطبایی و بهبهانی چه پیامدی داشت؟

3. از حوادثی که منجر به پیروزی نهضت مشروطه شد نارضایتی مردم ایالت ها بود درباره آن توضیح دهید

اداره گمرک های ایران را به دست گرفته بودند، با بد رفتاری، افکار عمومی را بر ضد خود تحریک کرده بودند) ⁵ 3 ² - نارضایتی مردم ایالت ها در ایالت ها نیز حادثه هایی رخ داد که نشانگر فراگیر بودن نارضایتی مردم بود. معروف ترین این حوادث ماجرای شلاق خوردن سه تن از علمای کرمان بود که برای مقابله با فرقه «شیخیه» در این شهر قیام کرده بودند. این سه، پس از آنکه به فلک بسته شدند، از شهر اخراج گردیدند. 4 در ماه رمضان سال ۱۳۲۳ ق، به ویژه ایام عزاداری امیرالمومنین (ع)، محور اصلی سخنرانی واعظان تهران، موضوع توهین به این عالمان بود که برای حفظ تشیع در برابر فرقه های ساختگی به پا خاسته بودند) 4 در دیگر ایالت ها و شهرها نیز شرایط نامساعد بود؛ حاکم فارس، با ستمگری های خود، موجب نارضایتی مردم شده بود و مردم خراسان نیز از ستمگری های حاکم آن ایالت به جان آمده بودند) 3

2 همکاری این دو سید روحانی، مردم ستم دیده و آزادی خواهی را که از مدت ها قبل در «انجمن های مخفی» تشکل های کوچکی فراهم آورده بودند، امیدوار ساخت تا از گوشه و کنار سر برآورند و آماده قیام شوند. در ادامه این جریان و هم زمان با سفر سوم مظفرالدین شاه به اروپا، عده ای از بازرگانان در حرم حضرت عبدالعظیم (ع) تحصن کردند) 2

4. در ماه رمضان سال ۱۳۲۳ قمری به ویژه ایام عزاداری امیرالمومنین محور اصلی سخنرانی واعظان تهران چه بود؟

فعالیت ۵

اجرای نمایش

قسمت هایی از رساله مقیم و مسافر را انتخاب کنید، به صورت نمایش در کلاس اجرا کنید و نتیجه گیری کنید که نویسنده رساله موافق مشروطه است یا مخالف آن؟

5. از حوادثی که منجر به پیروزی نهضت مشروطه شد ماجرای بانک استقراضی روس را توضیح دهید

۳- ماجرای بانک استقراضی روس

5 با وجود مخالفت عمومی، روس ها در محل یک قبرستان متروک، ساختمان بانک استقراضی روس را بنا نهادند. آیت الله سید محمد طباطبایی به شدت با این کار مخالفت کرد. مردم نیز از این اقدام روس ها، ناخشنود بودند. بنابراین، یک اعتراض عمومی شکل گرفت، اما روس ها، با بی اعتنائی، به کار خود ادامه دادند، تا اینکه موضوع به اطلاع مراجع تقلید نجف رسید. مردم تهران با هدایت روحانیون مبارز در یک شورش عمومی،

۴- فلک شدن بازرگانان در دوران قاجاریه برخی از کالاهای مورد نیاز مردم مانند نفت، کبریت و قند از روسیه وارد می شد. در اثر جنگ روس و ژاپن نرخ قند افزایش یافت و شعله های اعتراض مردم را برافروخت. به دنبال خشم عمومی از گرانی ها، در مسجد شاه مجلسی بزرگ 7

6. حوادثی که منجر به پیروزی نهضت مشروطه شد ماجرای فلک شدن بازرگانان را توضیح دهید

7. فلک شدن بازرگانان چه پیامدی به دنبال داشت؟

1. مهاجرت صفری را شرح دهید

2. مرحله اتحاد نیروهای ضد استبداد چه بود؟ مهاجرت صفری

3. در مهاجرت صفرا مهاجران توسط چه کسی خواسته های خود را به گوش شاه می‌رساندند؟ **سفیر عثمانی**

عین الدوله را به او یادآور شد. اما این نامه‌ها یا به دست شاه نرسید و یا به آنها توجه نکرد. در نتیجه این بی‌اعتنایی به خواسته مردم، بار دیگر شعله‌های قیام افروخته شد. این بار بین مردم و سربازان درگیری پیش آمد و در نتیجه، چند نفر مجروح شدند و طلبه‌ای به شهادت رسید. این حادثه، خشم مردم را برانگیخت.

عین الدوله به سخت‌گیری بیشتر پرداخت و تهران حالت حکومت نظامی به خود گرفت. عین الدوله از علما خواست که به خانه‌هایشان بروند تا خواسته‌های آنان عملی شود. اما رهبران مردم، پس از بحث و تبادل نظر، تصمیم گرفتند این بار در اعتراض به اقدام‌های دولت، به شهر مقدس قم مهاجرت کنند. این مهاجرت که گسترده‌تر از مهاجرت قبل بود، به «مهاجرت کبری» معروف شد. **5**

تحصن در سفارت انگلیس

به موازات مهاجرت عدالت‌خواهان به قم، عده‌ای در باغ سفارت انگلیس گرد آمدند و بست نشستند. سنت «بست نشینی» و تحصن که از دیرگاه در ایران معمول بود، بیشتر در مساجد و زیارتگاه‌ها و اماکنی صورت می‌گرفت که مورد احترام مردم قرار داشت و با باورهای دینی آنها سازگار بود. مشروطه‌خواهان، بدون پناهندگی به سفارت انگلستان، می‌توانستند به خواسته‌های خود دست یابند. دولت انگلستان برخلاف دولت روسیه که از دربار حمایت می‌کرد، به ظاهر پشتیبان نهضت مشروطه بود. انگلستان، برای نیل به **6**

مقاصد و منافع استعماری‌اش این سیاست را در پیش گرفته بود) اما کسانی که از سیاست پیچیده استعمار انگلستان درک روشنی نداشتند و نسبت به غرض‌های بیگانگان غافل بودند، از تجربه جنبش تنباکو، درس و عبرت لازم را نگرفتند. از این رو، سفارت انگلستان در تهران که آرزویی جز اخراج طرفداران روسیه از دربار را نداشت، عده‌ای از عامل‌های شناخته شده خود را در بین آزادی‌خواهان وارد و مردم را به تحصن در سفارتخانه تشویق کرد. **6**

برپا شد. این تجمع، با توطئه امام جمعه درباری و عوامل او که پشتیبان نظام استبدادی بودند، به تشنج کشیده شد و مأموران، با چوب و چماق به جان مردم افتادند. در پی این حادثه، اجتماع‌های بزرگی در منزل‌های علما برپا شد. به پیشنهاد آیت‌الله سید محمد طباطبایی، روحانیون و مردم، با حالت اعتراض تهران را ترک و در حرم حضرت عبدالعظیم تحصن کردند. **6**

۵- مهاجرت صفری

1) مهاجرت روحانیون و مردم به شهر ری و تحصن در صحن حضرت عبدالعظیم به مهاجرت صفری مشهور است.

این مهاجرت، اولین مرحله اتحاد نیروهای ضد استبداد بود. هر روز بر عده این مهاجران افزوده می‌شد. عین الدوله برای بازگرداندن علما و مهاجران، به هر شیوه که متوسل شد، نتیجه نگرفت. از آنجا که درباریان فاسد، مانع از رسیدن خبرهای صحیح به مظفرالدین‌شاه بودند، مهاجران مجبور شدند سفیر عثمانی را واسطه قرار دهند و

توسط او، خواسته‌های خود را به گوش شاه برسانند. **1** **4** مهم‌ترین آن خواسته‌ها به شرح ذیل بود:

4) - ایجاد عدالت‌خانه (دادگستری) در همه شهرها، برای رسیدگی به شکایت‌های مردم و برقراری عدالت در جامعه.

- عمل به قانون اسلامی، به‌طور دقیق و به دور از ملاحظه‌های شخصی **4**

مظفرالدین‌شاه و عین الدوله اعلام کردند که با خواسته‌های مهاجران موافق هستند. بنابراین، این مهاجرت، پس از یک ماه، خاتمه یافت.

5. چه عواملی موجب شکل‌گیری مهاجرت کبری شد توضیح دهید

۶- مهاجرت کبری

5) هنوز مدت زیادی از بازگشت مهاجران نگذشته بود که معلوم شد عین الدوله به آنان وعده دروغین داده و در پی آن است که با ایجاد اختلاف در میان آنان و دستگیری، تبعید و زندانی کردن رهبران قیام، جلوی حرکت‌های انقلابی دیگر را بگیرد. آیت‌الله طباطبایی چند بار به مظفرالدین‌شاه نامه نوشت و خواسته‌های مردم و بی‌اعتنایی

دیگ‌های غذا در سفارت انگلیس برای مشروطه خواهان

1. مهمترین خواسته های مهاجران در مهاجرت کبری چه بود؟ 2. مظفرالدین شاه در راستای خواسته های مشروطه خواهان چه اقداماتی انجام داد؟

پیروزی نهضت و تشکیل مجلس شورای ملی

تهران تشکیل گردید. عده ای از سیاستمداران مشروطه خواه، به تدوین قانون اساسی پرداختند.^۱ آنان با عجله آن را نوشتند و به امضای مظفرالدین شاه رساندند. شاه، ده روز پس از امضای قانون اساسی، **درگذشت** (2) به این ترتیب، کشور استبداد زده ما، با بهره گیری از اندیشه های سیاسی عالمان بزرگ دینی، کوشش فرهیختگان جامعه و مجاهدت مردم، به حکومتی دست یافت که می بایست براساس قانون اداره می شد.

همراه با مهاجرت علمای تهران به قم، عالمان سایر شهرستان ها و مراکز ایالت ها نیز وارد میدان شدند و نهضت مردمی به اوج خود رسید. بخصوص، حضور شیخ فضل الله نوری، روحانی طراز اول تهران، در کنار آیت الله بهبهانی و آیت الله طباطبایی، بر استحکام قیام افزود.

با اوج گیری نهضت، حکومت برای شنیدن خواسته های معترضان اعلام آمادگی کرد.

مهم ترین این خواسته ها عبارت بودند از :

۱- برکناری عین الدوله از صدارت

۲- فراهم کردن زمینه برای بازگشت مهاجران به تهران

۳- ایجاد عدالت خانه

۴- تشکیل دارالشورا (مجلس نمایندگان) **1**

2) مظفرالدین شاه تسلیم خواسته های مردم شد. او عین الدوله را عزل کرد و فرمان تشکیل مجلس شورای ملی را در ۱۴ مرداد ۱۲۸۵ صادر کرد. هفت روز بعد، علما، با استقبال پرشکوه مردم، از قم بازگشتند. شهر چراغانی و جشن شادی به پا شد و در ۲۸ مرداد، اولین دوره مجلس شورای ملی با حضور نمایندگان

بازگشت علما از مهاجرت کبری

بازگشت علما از مهاجرت کبری

۱- هدایت (مخبر السلطنه) نوشته است : «صنيع الدولة، محتشم السلطنة، مشير الملك، مؤتمن الملك و نگارنده، معين شديد نظام نامه انتخابات را بنويسيم.» (خاطرات و خطرات، صص ۱۴۱ و ۱۴۲)

1. بعد از مظفرالدین شاه چه کسی به تخت سلطنت رسید؟
2. اولین بی‌اعتنایی محمد علی شاه نسبت به مشروطه خواهان چه بود؟
3. قانون اساسی که در زمان مظفرالدین شاه نوشته شد دارای ضعف‌هایی بود؟

فعالیت ۶

به نظر شما چرا نمایندگان مجلس شورای ملی در نوشتن قانون اساسی مشروطه شتاب داشتند؟

4. اصل دوم متمم قانون اساسی چه بود و توسط چه کسی به تصویب رسید؟

کاوش خارج از کلاس

- ۱- با راهنمایی معلم خود یکی از کتاب‌هایی را که در زمان مشروطه نوشته شده و جریان مشروطه‌خواهی در آن وجود دارد، تهیه کنید و بخش‌هایی از آن را در کلاس بخوانید.
- ۲- چه کتاب‌های خاطراتی از آن زمان به یادگار مانده است؟

مشروطه در دوره محمدعلی شاه

محمدعلی شاه

محمدعلی شاه قاجار

1 بعد از مظفرالدین شاه، ولیعهد او، محمدعلی میرزا، با عنوان محمدعلی شاه، به سلطنت رسید. 2 محمدعلی شاه، نمی‌خواست در برابر قانون اساسی و مجلس شورای ملی تمکین کند. او در ۲۸ دی ۱۲۸۵ جشن تاج‌گذاری برپا کرد و از اشراف و نمایندگان دولت‌های خارجی برای شرکت در این مراسم دعوت به عمل آورد، اما نمایندگان مجلس شورای ملی را دعوت نکرد. این، اولین بی‌اعتنایی محمدعلی شاه به مجلس بود. 2 پس از این ماجرا، کشمکش محمدعلی شاه با مجلس آغاز شد که سرانجام وی مجلس را به توپ بست؛ اما این، تنها مشکل نظام تازه تولد یافته مشروطه نبود، بلکه این نظام، دشواری‌هایی اساسی‌تر پیش رو داشت که به شرح آنها می‌پردازیم:

تدوین متمم قانون اساسی و شدت گرفتن اختلاف‌ها

- 3 قانونی که در زمان مظفرالدین شاه به نام «قانون اساسی» تنظیم شد، دارای ضعف‌های زیادی بود. 3 (این قانون در پنجاه و یک اصل تنظیم شده بود و در حقیقت نظام‌نامه‌ای بود که اداره امور مجلس و حدود آن را روشن می‌ساخت. در این قانون، از حقوق و تکالیف دولت نسبت به ملت و بالعکس سخن به میان نیامده بود. بنابراین، لازم بود متممی بر آن نوشته و تکمیل می‌شد. به همین سبب، کمیسیونی متشکل از شش تن از نمایندگان، برای تدوین «متمم قانون اساسی» تشکیل شد.) 3
- 4 (با تلاش‌های پیگیر و مجاهدت‌های فراوان آیت‌الله شیخ فضل‌الله نوری اصل دوم متمم قانون اساسی تصویب شد که مورد تأیید علمای ایران و مراجع بزرگ نجف قرار گرفت. بنابراین اصل، در هر دوره از مجلس، هیئتی پنج نفره از مجتهدان و فقیهان اسلام که با اقتضای زمان آشنا بودند، به عنوان عضو، در مجلس شورای ملی شرکت می‌کردند تا بر قانون‌هایی که تدوین و تصویب می‌شد، نظارت کنند که خلاف قواعد اسلامی و دستورهای شرع نباشد) 4 در هیچ یک از دوره‌های مجلس شورای ملی به این اصل عمل نشد.

1. چرا شیخ فضل الله نوری از صف طرفداران مشروطه جدا شد؟ وی خواستار چه حکومتی بود؟ دومین بی اعتنایی محمد علی شاه نسبت به مشروطه خواهان چه بود؟

فعّالیت ۷

به نظر شما چرا شیخ فضل الله نوری به اجرای این اصل اصرار داشت؟

1) در فاصله‌ای که متمم قانون اساسی تدوین می‌شد، اختلاف درونی مشروطه خواهان از یک سو و مخالفت محمدعلی شاه با نظام مشروطه از سوی دیگر، اوضاع را آشفته و پریشان ساخته بود؛ تا آنکه سرانجام شیخ فضل الله نوری به دلیل اعمال نفوذ غرب گرایان در نهضت مشروطه و انحراف آن از مسیر اسلامی و ملیّ اولیه از صف طرفداران مشروطه جدا شد. او معتقد بود که باید «مشروطه مشروعه» ایجاد شود. 1

3. واکنش مردم و علما نسبت به امضا نکردن متمم قانون اساسی توسط محمد علی شاه چه بود و چه پیامدی داشت؟
خودداری محمدعلی شاه از امضای متمم قانون اساسی

2) بی اعتنایی بعدی محمدعلی شاه نسبت به نظام مشروطه در هنگام امضای متمم قانون اساسی مشروطه، رخ داد. هنگامی که متمم قانون اساسی تقدیم او شد، از امضای آن خودداری کرد. 2) این برخورد، مردم را به هیجان آورد؛ بازارها بسته شد، و چندین هزار نفر به سوی مجلس هجوم آوردند. مردم شهرهای دیگر همچون تبریز، اصفهان، شیراز، رشت و کرمان نیز با مردم تهران هم صدا شدند. مراجع تقلید، از نجف اشرف، طی تلگراف‌هایی، به نصیحت شاه پرداختند. در چنین شرایطی، شاه، در شهریور سال ۱۲۸۶، به ناچار، متمم قانون اساسی را امضا کرد. 3

4. دلایل مخالفت روسیه با نهضت مشروطه ایران چه بود؟
اهداف انگلستان و روسیه برای مداخله در نهضت مردم

روس و انگلیس در مواجهه با نهضت مشروطه، با توجه به منافع استعماری خود، با همدیگر تضاد داشتند. روسیه به چند دلیل با نهضت مشروطه ایران مخالفت می کرد :

- ۱- جلوگیری از نفوذ انگلیس که در لباس مشروطه خواهی، از مشروطه طلبان حمایت می کرد؛
- ۲- کمک به محمدعلی شاه که طرفدار روس بود؛

۳- پیشگیری از قیام ملت‌های منطقه قفقاز برای گرفتن آزادی، تحت تأثیر پیروزی مشروطه خواهان در ایران 4)
5 انگلیس هم برای حمایت از مشروطه، دلایلی داشت : 5. چرا انگلستان از انقلاب مشروطه ایران حمایت می کرد؟
۱- افزایش اعتبار خود در ایران، برای دستیابی به موقعیتی بهتر یا برابر با روسیه؛
۲- به قدرت رساندن مهره‌های انگلیسی در دستگاه حاکم و مجلس؛

۳- محافظت از مرزهای هندوستان و سایر مستعمرات انگلستان در منطقه. 5

6. چرا دولت روسیه و انگلستان قرارداد ۱۹۰۷ میلادی امضا کردند و ایران را چگونه میان خودشان تقسیم کردند؟

قرارداد ۱۹۰۷ روس و انگلیس

6) با وجود رقابت‌های شدیدی که میان روس و انگلیس در ایران وجود داشت، موضوع جدیدی آنها را وادار به رفع اختلاف‌ها و توافق در مورد ایران کرد. این موضوع جدید حضور آلمان به عنوان یک قدرت جدید در صحنه سیاست جهان بود. با در خطر

قرار گرفتن مستعمره‌های روس و انگلیس در جاهای دیگر دنیا، توسط استعمارگر جدید یعنی آلمان، آنها اختلاف‌ها را کنار گذاشتند و به موجب قرارداد ۱۹۰۷، ایران را بین خود تقسیم کردند. بر اساس این قرارداد روس و انگلیس، با پادرمیانی فرانسه که از قدرت روزافزون آلمان بیمناک بود، ایران را به سه منطقه تقسیم کردند. منظور از این کار هم آن بود که دو دولت تا حدودی از یکدیگر فاصله بگیرند و از برخوردهای احتمالی بین آنها، جلوگیری شود. 6

نقشه تقسیم ایران براساس قرارداد ۱۹۰۷

1. اقدام انقلابی مردم و مجلس در برابر سیاست های استعماری انگلستان و روسیه چه بود؟

اقدام انقلابی مردم و مجلس

1) پس از اینکه قرارداد ۱۹۰۷ امضا شد، سفیران روس و انگلیس، رسماً دولت ایران را از آن قرارداد با خبر کردند. به محض اطلاع مردم، هیجان عمومی علیه این دولت‌ها شکل گرفت و نمایندگان مجلس، به اتفاق آرا، قرارداد را رد کردند. مجلس، قبل از آن نیز دریافت وام از دولت‌های خارجی را رد و برای حل این مشکل، به تأسیس «بانک ملی» اقدام کرده بود. به علاوه، نوز بلژیکی را که پست مهم مالی ایران در دست او بود، اخراج کرده بود. این اقدام‌های انقلابی، برای دولت‌های استعمارگر، زنگ خطر بود؛

1. چرا اقدام انقلابی مردم و مجلس زنگ خطر برای دولت استعمارگر بود؟

2. محمدعلی شاه برای مبارزه با مشروطه خواهان چه کسی را به کشور دعوت کرد و چه مسئولیتی به او داد؟

3. بهانه محمدعلی شاه برای به توپ بستن مجلس چه بود؟

1) زیرا در جهت خلاف هدف‌های استعماری آنان جریان داشت. به همین دلیل، برای سرکوب مجلس، به توافق رسیدند و هنگامی که محمدعلی شاه ساختمان مجلس را به توپ بست، روسیه از آن حمایت کرد و انگلیس نیز با سکوت خود، به آن رضایت داد. 1) 4. محمدعلی شاه با تشویق کدام کشور و چگونه مجلس را به توپ بست؟

به توپ بستن مجلس و استبداد صغیر

کشمکش بین محمدعلی شاه و مجلس، پس از امضای متمم قانون اساسی همچنان ادامه یافت (2) محمدعلی شاه برای مبارزه با مشروطه خواهان، میرزا علی اصغر خان امین السلطان را که از مخالفان جدی مشروطه بود و در اروپا به سر می برد، به کشور دعوت کرد تا ریاست دولت را به او بسپارد و به کمک وی، دوباره نظام استبدادی را حاکم سازد. امین السلطان، با تدبیرهای امنیتی و

حمایت روس‌ها، وارد ایران و به عنوان نخست وزیر منصوب شد (2) او که در دوره نخست وزیری خود، سیاستی دوگانه در پیش گرفته

بود، سرانجام توسط یکی از طرفداران مشروطه ترور شد. چندی

بعد (3) محمدعلی شاه در یکی از خیابان‌های تهران مورد سوء قصد

قرار گرفت، ولی آسیبی ندید. شاه این اقدام را به مشروطه خواهان

نسبت داد و به همین بهانه، تصمیم گرفت مجلس را برای همیشه

تعطیل کند (3) بنابراین، (4) در تیر ۱۲۸۷، یعنی دو سال پس از استقرار

مشروطه، محمد علی شاه با تشویق سفارت روسیه دستور حمله به

مجلس شورای ملی را صادر کرد. لیاخوف روسی فرمانده نیروهای

قزاق به فرمان محمدعلی شاه با نیروهای خود به مجلس حمله کرد و

بخشی از ساختمان مجلس را با گلوله‌های توپ تخریب کرد (4) به دنبال

آن، تمام خانه‌های مشروطه خواهان غارت شد و مأموران به دستگیری

آنان پرداختند. آیت الله سید محمد طباطبایی و سید عبدالله بهبهانی،

توسط قزاق‌ها دستگیر، شکنجه و تبعید شدند. به دستور شاه، میرزا

جهانگیر خان صوراسرافیل، ملک المتکلمین و سید جمال الدین واعظ

اعدام شدند. بعضی از نمایندگان نیز که مورد تعقیب قرار گرفته

بودند (از جمله تقی زاده)، به سفارت انگلیس پناه بردند (5) بدین گونه،

در این دوره که یک سال به طول انجامید، بار دیگر استبداد به جای

مشروطیت حاکم شد از این رو، آن را دوره استبداد صغیر نامیده اند (6)

5. بعد از به توپ بستن مجلس سرانجام مشروطه خواهان چه شد؟

6. استبداد صغیر را تعریف کنید

ساختمان مجلس شورای ملی پس از به توپ بستن توسط لیاخوف در ایام مشروطیت

1. واکنش گروه های مختلف مردم پس از به توپ بستن مجلس چه بود؟

2.

چه عاملی مشروطه خواهان را مقابل محمد علی شاه بعد از به توپ بستن مجلس در هدف شان پا بر جا نگه می داشت؟

3. دوره کوتاه استبداد محمد علی شاه چگونه پایان یافت؟

مقاومت مردم

1) مقاومت گروه هایی از مردم، علما و روشنفکران پس از به توپ بستن مجلس نیز ادامه پیدا کرد. تبریز آغازگر مقاومت در این دوره بود و دو تن از مجاهدان نام آور آن خطه به نام های ستارخان و باقرخان، بیش از نه ماه در برابر دشمنان مشروطه مقاومت کردند. (1) (2) آنچه آنان را در هدف هایشان پابرجا نگاه می داشت، حمایت مراجع تقلید مقیم نجف از مشروطه بود. آیت الله محمد کاظم خراسانی، آیت الله سید عبدالله مازندرانی و آیت الله حاج میرزا حسین فرزند میرزا خلیل تهرانی، از مشروطه خواهان در برابر حکومت استبدادی محمد علی شاه حمایت می کردند. (2)

3) با مقاومت مردم تبریز و ایستادگی رهبران دینی و ملی، مردم فارس، اصفهان، قزوین، کرمانشاه، گیلان، همدان و برخی دیگر از شهرها، وارد صحنه مبارزه شدند و حکومت استبدادی را سخت در تنگنا گذاشتند. محمد علی شاه که در برابر مقاومت مردم تبریز در مانده بود، با فراگیر شدن خیزش، ناتوان تر شد. سرانجام نیروهای مردمی هوادار مشروطه از اصفهان و بختیاری و گیلان، راهی تهران شدند. سیاست روس و انگلیس در این زمان، مبتنی بر حفظ محمد علی شاه بود. سرانجام در تیر سال ۱۲۸۸ هواداران مشروطه به تهران رسیدند و با پناهنده شدن محمد علی شاه به سفارت روسیه، حکومت استبدادی او به پایان رسید. (3)

بیشتر بدانیم

۱- نقش زنان در انقلاب مشروطیت

زنان ایرانی در بسیاری از نهضت های تاریخ معاصر ایران در زمینه های سیاسی، اجتماعی و فرهنگی نقش ارزنده ای ایفا نمودند. علاوه بر نقش تاریخی زنان در نهضت تحریم تنباکو در نهضت مشروطه نیز، زنان به کارهای خردمندانهای دست زدند. اکثر فعالیت های آنان برگرفته از هویت ایرانی - اسلامی بوده است؛ به عنوان نمونه در جریان مهاجرت صغری، زنان با شرکت در تظاهرات خیابانی خواهان بازگشت علما شدند. پس از صدور فرمان مشروطه، زنان به مجلس رفتند و خواستار تکمیل قانون اساسی توسط نمایندگان شدند. زنان به هنگام تأسیس بانک ملی با اهدای طلا و زیورآلات شخصی خود بخشی از سرمایه بانک ملی را تهیه کردند و پس اندازهای خود را در اختیار دولت گذاشتند تا این امر ملی به دور از دست خارجیان و استقراض از آنها انجام شود.

۲- مشروطه و فراماسونری

سعید نفیسی (متوفی ۱۳۴۵) جزو اولین نسل از استاد های دانشکده تاریخ دانشگاه تهران می نویسد: «انگلیسی ها بسیار ظاهرالصلاحند و باطن خبیث خود را در زیر لفافه ظاهری آراسته، نهان کرده اند... دستگاه جاسوسی انگلستان، تا کسی از رموز آن با خبر نشده باشد، نمی تواند تصور کند که چه خیانت ها در آن نهفته است. این دستگاه همواره با فراماسون های فرانسوی و انگلیسی رابطه عجیب داشته و با زبردستی خاص، فراماسون ها را در هر جای ایران به نفع خود به کار انداخته و آنها را به اطاعت محض وادار کرده است. (نیمه راه بهشت، سعید نفیسی، صص ۴۸-۴۹)

سازمان فراماسونری در ایران با حکومت هند، بریتانیا و چند کشور بیگانه، ارتباط وثیق داشت و در مهم ترین وقایع تاریخ معاصر آن حضور دارد. از نهضت مشروطه تا کودتای ۱۲۹۹ و همچنین در مسئولیت های حساس سیاسی، فرهنگی و اقتصادی پنجاه سال سلطنت پهلوی، اعضای عالی رتبه ماسونی دیده می شوند.

1. دوره دوم مشروطه چگونه آغاز شد و ویژگی های آن را بیان کنید
2. احمد شاه چگونه به سلطنت رسید؟

دوره دوم مشروطه (۱۲۸۸-۱۲۹۳ش)

احمد شاه

1) دوره دوم مشروطه یکی از برهه های مهم تاریخ معاصر ایران است. این دوره با فتح تهران به دست مشروطه خواهان آغاز شد و دارای دو ویژگی بارز بود :

- ۱- اختلاف های شدید بین طرفداران مشروطه
- ۲- مداخله های آشکار و سلطه گرانه روس و انگلیس در سرنوشت ایران) 1

2) قدرت گرفتن جریان جدید در انقلاب مشروطه و اختلاف های داخلی پس از فتح تهران مجلسی فوق العاده، مرکب از سران و رؤسای مجاهدان، شاهزادگان، اعیان و وکلای سابق مجلس شورای ملی، تشکیل شد و به اتفاق آرا، محمدعلی شاه از سلطنت خلع و پسر دوازده ساله او، احمد میرزای ولیعهد، به مقام سلطنت برگزیده شد) 2

بیشتر بدانیم

ملک زاده - یکی از تاریخ نویسان آن عصر (فرزند ملک المتکلمین) - نوشته است: «هرگاه فرصت اجازه می داد که اسامی پانصد نفر اعضای مجلس عالی را از نظر خوانندگان بگذرانم، مشاهده می شد که عده زیادی از کرسی نشینان باغ شاه و مشاورین و همدستان محمدعلی شاه که دستشان آغشته به خون آزادی خواهان بود، لباس مشروطه خواهی در بر کرده و در صدر مجلس عالی جای گرفته بودند و سهم و شریک در زمامداری حکومت ملی بودند و هنوز بیست و چهار ساعت از فتح تهران نگذشته بود که کسانی که باید به دار آویخته می شدند، دوش به دوش نایب السلطنه و سرداران ملی، به رتق و فتق امور پرداختند»^۱.

3. علت شعله ور شدن خشم مشروطه خواهان تبریز مانند ستار خان و باقر خان چه بود و آنها خواستار چه چیزی بودند؟

3) پس از آنکه دولت جدید تشکیل شد و جمعی از مستبدان و مرتجعان به وزارت و حکمرانی و سایر مقام های دولتی رسیدند، آتش خشم مشروطه خواهان تبریز شعله ور و ناخرسندی آنان علنی شد. افرادی نظیر ستار خان و باقر خان و جمعی دیگر از طرفداران مشروطه که برای نهضت فداکاری و مجاهدت کرده بودند، چون ملاحظه کردند که مستبدان دوره استبداد و دشمنان دیروز مشروطه، دوباره زمامدار مملکت شدند، بسیار ناخشنود و معترض بودند. آنان همچنین خواستار اخراج افراد تندرو و افراطی نظیر تقی زاده از مجلس بودند.) 3

شهادت شیخ فضل الله نوری

با پیروزی مشروطه خواهان، انتظار می رفت دشمنان واقعی نهضت، مجازات شوند و کیفر ببینند اما آنان که دستشان به خون آزادی خواهان آغشته بود، رها شدند (محمدعلی شاه نیز، با حمایت روس و انگلیس، بدون محاکمه و حتی با پرداخت حقوق

4. سرنوشت محمد علی شاه پس از فتح تهران چه شد؟

۱- ن. ک: ملک زاده، تاریخ انقلاب مشروطیت ایران، ج ۶ و ۷ در یک مجلد، کتاب ششم، ص ۱۴۸

سالیانه راهی بندر اُدسا در روسیه شد⁴ آنگاه – همان گونه که اشاره شد – دشمنان نهضت، در صف اول آن قرار گرفتند و در زمامداری و حکومت، شریک شدند. تنها کسی که به پای میز محاکمه رفت و اعدام شد، شیخ فضل الله نوری، مجتهد طراز اول تهران بود که به دفاع از «مشروطه مشروعه» و قانون اساسی بر پایه ارزش های اسلامی، با مشروطه اقتباس شده از غرب، مخالفت کرده بود. در جریان نهضت تنباکو، وی به عنوان نماینده میرزای شیرازی در ایران، به حمایت جدی از این نهضت پرداخت، اما پس از تسلط مشروطه خواهان بر ایران، خانه اش مورد تعرض مسلحانه قرار گرفت.

در این هنگام، سفارت روسیه از ایشان خواست که به آنجا پناهنده شود، یا چند نفر سرباز روسی به منزلش بروند و او را در پناه خود بگیرند. شیخ فضل الله نوری هیچ یک از اینها را نپذیرفت

و گفت: «در مقابل مشیت و اراده الهی، تسلیم صرف است». همچنین، در پاسخ برخی از کسانی که به او پیشنهاد می کردند که به بیگانه پناهنده شود، اظهار داشت: «من راضی هستم که صد مرتبه زنده شوم و کشته شوم اما پناهنده به اجنبی نشوم و برخلاف امر شارع مقدس اسلام رفتاری نکرده باشم».

پیرم خان ارمنی که پس از پیروزی مشروطه خواهان، با فرصت طلبی مدارج ترقی را به سرعت طی کرده بود، مأمور دستگیری شیخ فضل الله نوری شد. این عالم روحانی پس از یک محاکمه فرمایشی، به شهادت رسید.

به نظر بسیاری از مورخان شهادت شیخ فضل الله نوری، یکی از فجیع ترین اعمال مشروطه خواهان بود. عده ای اعدام او را انتقام استعمار از روحانیت ایران برای جبران شکست در نهضت تحریم تنباکو و پیشگیری از تکرار مقاومت های مشابه آن می دانند.

برگی از تاریخ

ضیاءالدین دُرّی که با شیخ فضل الله در ایام تحسن دیدار و گفت و گو داشته می نویسد:

زمانی که [شیخ] مهاجرت کردند به زاویه مقدّسه، یک روز رفتم ملاقات خلوت از ایشان گرفتم. پس از ملاقات عرض کردم می خواهم علّت موافقت اوّلیه حضرت عالی را با مشروطه، و جهت این مخالفت ثانویه را بدانم. اگر مشروطه حرام است... چرا ابتدا همراهی و مساعدت فرمودید؟ و اگر... جایزه است... چرا مخالفت می فرمایید؟ دیدم... اشک در چشم هایش حلقه زد. گفت: «من والله با مشروطه مخالفت ندارم، با اشخاص بی دین و فرقه ضالّه و مُضِلّه مخالفم که می خواهند به مذهب اسلام لطمه وارد بیاورند. روزنامه ها را که لابد خوانده و می خوانید که چگونه به انبیا و اولیا توهین می کنند و حرف های کفرآمیز می زنند؟! من عین همین حرف ها را در کمیسیون های مجلس از بعضی شنیدم. از خوف آنکه مبدا بعدها قوانین مخالف... اسلام وضع کنند، خواستم از این کار جلوگیری کنم، آن لایحه را نوشتم. تمام دشمنی ها و فحاشی ها از همان لایحه سرچشمه گرفته است! علمای اسلام مأمورند برای اجرای عدالت و جلوگیری از ظلم. چگونه من مخالف با عدالت و مروج ظلم می شوم؟ من در همین جا قرآن را از بغل خود درآورده قسم خوردم و قرآن را شاهد عقیده ام قرار دادم که مخالف با مشروطه نیستم، معاندین گفتند: این، قرآن نبوده است بلکه قوطی سیگار بوده! حال با همچو مردمی چگونه مخالفت نکنم... و سخنی نگویم؟ مطابق حدیث صحیح صریح، در این گونه موارد علما باید از بدعّ جلوگیری کنند والا خداوند... آنها را به رو، به آتش جهنم می اندازد.» (آخرین آواز قو، ابوالحسنی منذر، ص ۷۵)

جلال آل احمد درباره او گفته است: «من نعلش آن بزرگوار را بر سر دار، همچون پرچمی می دانم که به علامت استیلای غرب زدگی، پس از دویست سال کشمکش، بر بام سرای این ملت افراشته شد»^۱.

1. چه هنگامی اختلاف میان مشروطه خواهان شدت گرفت؟
و موضوعات اختلاف نظر آنها چه بود؟

2. مشکلات حکومت مشروطه در دوره دوم چه بود؟

چالش‌های دوره دوم مشروطه و مداخله بیگانگان

1) به دنبال اعدام شیخ فضل الله نوری و تشکیل دومین دوره مجلس

شورای ملی، اختلاف میان مشروطه خواهان شدت گرفت. رابطه دین و سیاست از موضوعات مهم در این اختلاف نظر بود. از نظر عده‌ای، مذهب سدی محکم در برابر بی عدالتی و استبداد بوده و بیگانگان را از دخالت در امور کشور باز می داشت و از نظر عده‌ای دیگر، دین باید از سیاست جدا شده و نهضت مشروطه از

جنبه‌های دینی تهی گردد. ¹ با شدت گرفتن تقابل فکری و سیاسی در گروه‌های مشروطه خواه، به تدریج جو وحشت و ترور بر جامعه حاکم شده و رهبرانی از هر دو گروه فوق، به قتل رسیدند.

2) تفرقه میان گروه‌ها و ناامنی، تنها مشکل بعد از برپایی مجدد حکومت مشروطه نبود. دولت و مجلس جدید، ابزارهای لازم برای اداره کشور را در اختیار نداشتند. وزرای جدید انتخاب

شده بودند، ولی وزارت خانه و تشکیلات منسجمی برای اجرای قوانین وجود نداشت. از طرفی خزانه تقریباً خالی بود و دولت نمی توانست وزارت خانه‌ها را راه اندازی و اصلاحات را آغاز کند. گردآوری درآمدهای حکومتی هم با مشکل مواجه بود.

3) برای حل این مشکلات، مجلس تصمیم گرفت عده‌ای کارشناس از کشورهای دیگر استخدام کند (چندین کارشناس آمریکایی برای اصلاح امور اداری - مالی و تعدادی کارشناس نظامی سوئدی برای تأسیس نیروی ژاندارمری استخدام شدند). ³

4) مورگان شوستر آمریکایی، معروف ترین چهره در بین آنان بود که با اختیارات وسیعی که مجلس به او داد، شروع به انجام اصلاحاتی دامن دار در امور مالی و گمرک ها کرد. ⁴ این اقدام

3. مجلس دوم پس از برقراری مشروطه برای حل مشکلات چه کسانی را برای اداره امور کشور استخدام کرد؟

۱- حزب اعتدالیون در آن زمان، طرفدار حضور دین در صحنه سیاست بود. سید محمد طباطبایی و سید عبدالله بهبهانی از اعضای سرشناس این حزب بودند. در مقابل، حزب دموکرات، می خواستند سیاست و حکومت مشروطه را از دین جدا کنند. سیدحسن تقی زاده، رهبر حزب دموکرات بود.

۲- در آن زمان آمریکا هنوز خوی سلطه جویانه آشکاری را که پس از جنگ دوم جهانی در پیش گرفت، نشان نداده بود و دولتمردان ایرانی که به دنبال قدرت سومی بودند تا به اتکای آن در برابر سلطه گری روس و انگلیس بایستند، متخصصان این کشورها را ترجیح می دادند. ⁴ مورگان شوستر آمریکایی چه اقداماتی انجام داد؟

5. واکنش روسیه و انگلیس در برابر اقدامات مورگان شوستر چه بود؟

6. دولت روسیه طی خطاری که در سال ۱۲۹۰ به دولت ایران داد به درخواست هایی را مطرح کرد؟

7. واکنش مجلس و نخست وزیر نسبت به خطار روسیه در سال ۱۲۹۰ شمسی چه بود؟

او که سبب منظم شدن دستگاه اقتصادی کشور می شد، روس و انگلیس را سخت عصبانی کرد. بنابراین، در سال ۱۲۹۰ش روسیه، طی خطاری به دولت ایران، تهدید کرد که اگر ظرف چهل و هشت ساعت به خواسته هایش عمل نشود، به اشغال ایران خواهد پرداخت. ⁵ درخواست های روسیه به این شرح بود:

۱- اقدام های مورگان شوستر متوقف و او از ایران اخراج شود؛

۲- بدون موافقت روس و انگلیس، از استخدام اتباع خارجی در ایران، خودداری شود؛

۳- هزینه نگهداری قوای روسیه در ایران را، دولت ایران پرداخت کند. ⁶

با به پایان رسیدن مهلت ۴۸ ساعته، روسیه بلافاصله نیروهای خود را به داخل خاک ایران اعزام کرد. خطار روسیه، بحرانی بزرگ در کشور ایجاد کرد. بین مجلس و دولت، بر سر پذیرفتن یا رد کردن آن، اختلاف افتاد. هیجان عمومی و احساسات مردمی، اوج گرفت. ⁷

مجلس، خطار روسیه را رد کرد ولی نخست وزیر ایران، از ترس اشغال پایتخت، تسلیم شد و مجلس شورای ملی را منحل کرد. بدین ترتیب سلطه جویی دولت های روس و انگلستان و دخالت های آنها در اداره کشور مانع از آن شد تا مجلس نوپای مشروطه بتواند برای سروسامان دادن به اوضاع اداری، مالی و نظامی کشور اقدام مؤثری انجام دهد. ⁷ به دنبال این اقدام، انبوه تظاهرکنندگان مردمی، به خصوص زنان، با شعار «یا مرگ یا استقلال» به مجلس حمله کردند. علمای مذهبی در ایران و عتبات عالیات، طی تلگراف هایی، مردم را به مقاومت دعوت کردند. آیت الله آخوند خراسانی، مرجع بزرگ شیعه مقیم عراق، تصمیم گرفت به سوی ایران حرکت کند تا مردم را برای مقاومت

3. مجلس دوم پس از برقراری مشروطه برای حل مشکلات چه کسانی را برای اداره امور کشور استخدام کرد؟

۱- حزب اعتدالیون در آن زمان، طرفدار حضور دین در صحنه سیاست بود. سید محمد طباطبایی و سید عبدالله بهبهانی از اعضای سرشناس این حزب بودند. در مقابل، حزب دموکرات، می خواستند سیاست و حکومت مشروطه را از دین جدا کنند. سیدحسن تقی زاده، رهبر حزب دموکرات بود.

۲- در آن زمان آمریکا هنوز خوی سلطه جویانه آشکاری را که پس از جنگ دوم جهانی در پیش گرفت، نشان نداده بود و دولتمردان ایرانی که به دنبال قدرت سومی بودند تا به اتکای آن در برابر سلطه گری روس و انگلیس بایستند، متخصصان این کشورها را ترجیح می دادند. ⁴ مورگان شوستر آمریکایی چه اقداماتی انجام داد؟

5. واکنش روسیه و انگلیس در برابر اقدامات مورگان شوستر چه بود؟

6. دولت روسیه طی خطاری که در سال ۱۲۹۰ به دولت ایران داد به درخواست هایی را مطرح کرد؟

7. واکنش مجلس و نخست وزیر نسبت به خطار روسیه در سال ۱۲۹۰ شمسی چه بود؟

در برابر زورگویی بیگانه، بسیج کند. او همراه جمع انبوهی از عشیره‌های شیعهٔ عراق، آمادهٔ عزیمت به ایران شد اما در همان شب قبل از حرکت، به طرزی مشکوک، از دنیا رفت.

روس‌ها با استفاده از فرصت به دست آمده، کانون‌های مقاومت تبریز و مشهد را به سختی سرکوب کردند؛ مرقد مطهر امام هشتم علیه السلام را به توپ بستند؛ از آذربایجان تا خراسان، نیروهای خود را مستقر ساختند و منطقهٔ زیر نفوذشان را طبق قرارداد ۱۹۰۷ اشغال کردند.

در این زمان، انگلیس نیز برای اشغال منطقهٔ زیر نفوذ خود، قوایی از هندوستان وارد جنوب ایران کرد. سرانجام نیز، در سال ۱۲۹۱ ش/ ۱۹۱۲م این دو کشور سلطه‌گر، دولت ایران را مجبور کردند تا سیاست خود را با اصول قرارداد ۱۹۰۷ تطبیق دهد.

برگی از تاریخ

آخوند ملا محمد کاظم خراسانی (۱۲۱۸ – ۱۲۹۰ ش)

در اثنای نهضت مشروطه، آخوند خراسانی به حمایت معنوی از آن پرداخت و با صدور فتوا در ضرورت مشروطیت، باعث استحکام آن شد. او که در آن زمان مرجع تقلید شیعیان جهان بود، زمانی که در سال ۱۲۸۹ ش روسیه، شمال ایران را اشغال کرد، با یاران خود و عشایر شیعهٔ عراق، برای جهاد علیه اشغالگران روسی و مقابله با انحراف غرب‌گرایان در مشروطه آمادهٔ عزیمت به ایران شد، اما در شب قبل از عزیمت به ایران، به طرزی مشکوک، جان به جان آفرین تسلیم کرد.

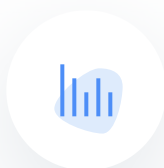
پرسش‌های نمونه

- ۱- چه عواملی زمینه‌های نهضت مشروطه را فراهم کرد؟
- ۲- مهاجران در هجرت صغری چه خواسته‌هایی داشتند؟
- ۳- سفارت انگلیس در نهضت مشروطه چگونه از سنت بست‌نشینی به سود منافع خود استفاده کرد؟
- ۴- دولت روسیه به چه دلایلی با نهضت مشروطه مخالفت می‌کرد؟
- ۵- روسیه و انگلستان براساس قرارداد ۱۹۰۷ چرا و چگونه ایران را میان خود تقسیم کردند؟

اپلیکیشن درسی همیار

برنامه رایگان درسی همیار

تمام پایه ها

جواب کتاب ، تدریس و نمونه سوال

همیشه رایگان

برنامه همیار کاملا رایگان میباشد